

Contemporary Rhetorical Theories

Współczesne teorie retoryczne

8 (4) 2021 EDITORS: AGNIESZKA KAMPKA, MARTA KOBYLKA

AGNIESZKA KAMPKA

SZKOŁA GŁÓWNA GOSPODARSTWA WIEJSKIEGO W WARSZAWIE, POLSKA

<https://orcid.org/0000-0002-9732-6482>

agnieszka_kampka@sggw.edu.pl

MARTA KOBYLKA

UNIwersytet Rzeszowski, POLSKA

<https://orcid.org/0000-0001-6212-7873>

mkobylska@ur.edu.pl

Współczesne teorie retoryczne – wprowadzenie do tematu numeru

License

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 international (CC BY 4.0). The content of the license is available at <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

AGNIESZKA KAMPKA

SZKOŁA GŁÓWNA GOSPODARSTWA WIEJSKIEGO W WARSZAWIE, POLSKA

<https://orcid.org/0000-0002-9732-6482>

agnieszka_kampka@sggw.edu.pl

MARTA KOBYLSKA

UNIwersytet Rzeszowski, POLSKA

<https://orcid.org/0000-0001-6212-7873>

mkobylska@ur.edu.pl

Współczesne teorie retoryczne – wprowadzenie do tematu numeru

Retoryka jako praktyka komunikacyjna podlega nieustannym przemianom. Nowe formy i przestrzenie komunikacji, zmieniające się normy społeczne i systemy wartości dostarczają badaczom kolejnych typów materiałów do analizy. Rodzi to potrzebę nowych rozstrzygnięć metodologicznych i teoretycznych lub reinterpretowania dawnych teorii. Dlatego niniejszy numer poświęcony jest refleksji nad współczesnymi teoriami retorycznymi, które są odpowiedzią na nowe warunki, w jakich uprawiana jest dziś retoryka.

Co zmienia się wraz z rozwojem nauki, pojawieniem się nowych ośrodków badawczych zajmujących się retoryką i rozwojem międzykulturowych kontaktów naukowych? Szukając odpowiedzi na te pytania, przeprowadziłyśmy dwa badania: ankietę online skierowaną do szerokiego grona badaczy oraz wywiady z osobami reprezentującymi różne instytucje życia naukowego.

Celem badania kwestionariuszowego była, po pierwsze, próba skonstruowania „wspólnej listy lektur”, zebranie nazwisk autorów rozpoznawalnych i uznawanych za ważnych przez badaczy retoryki z różnych krajów i dyscyplin. Po drugie, chodziło o stworzenie panoramy teorii i koncepcji, do których odwołują się akademicy zajmujący się perswazją. W ankiecie uczestniczyło 56 respondentów. Większość z nich to doświadczeni badacze (44,6% late-career academic, między 16 a 25 lat pracy akademickiej; 33,9% mid-career academic, między 6 a 15 lat pracy akademickiej); 14,3 to emerytowani pracownicy naukowcy, 7,2% – doktoranci. Taka struktura grupy respondentów oznacza, że odpowiedzi udzielały zarówno osoby doświadczone w pracy badawczej i dydaktycznej, jak i początkujący naukowcy, być może szczególnie wyczuleni na najnowsze trendy i zmiany.

Respondenci reprezentowali 18 krajów, przeważali uczeni europejscy (z Belgii, Bułgarii, Chorwacji, Danii, Hiszpanii, Niemiec, Norwegii, Polski, Rumunii,

Szwecji, Szwajcarii, Wielkiej Brytanii i Włoch) i amerykańscy, ale pojawiły się też odpowiedzi badaczy z Australii, Japonii, Kanady i RPA.

Jeśli chodzi o reprezentowane dziedziny i dyscypliny naukowe, dwie największe grupy stanowili przedstawiciele *Media and Communication* (46,4%) oraz *Languages and Literature* (41,1%). *Other Humanities* zaznaczyło 30,4%, a *Philosophy, Ethics and Religion* wskazało 23,2%. 12,5% to przedstawiciele nauk *Other than Humanities and Social Sciences*, 10,7% *Political Science*, między 7 a 8% reprezentanci *Educational Sciences; Law; History and Archeology*. W odpowiedziach na pytanie o najczęściej wykorzystywane przez respondentów koncepcje powtarzały się przywołania klasycznych teorii, badania argumentacji, koncepcje Burke'a (pentada, identyfikacja), teorie dyskursu i władzy (Michel Foucault, Jacques Ranciere), multimodalność, koncepcje dotyczące obywatelstwa (Robert Asen, Robert Ivie, Christian Kock, Lisa Villadsen) oraz różnicowania kulturowego.

Rzecz jasna trudno uznać tę grupę respondentów za reprezentatywną, niemniej dzięki zróżnicowaniu wiekowemu, geograficznemu i dyscyplinarnemu udało nam się uzyskać bardzo bogaty przekrój. Naszym celem nie była ilościowa analiza najpopularniejszych teorii, ale zebranie jak najpełniejszego zbioru tendencji teoretyczno-metodologicznych.

W niektórych krajach, gdzie pracują nasi respondenci, retoryka jest pełnoprawną dyscypliną naukową i kierunkiem kształcenia, w innych – nie ma ona takiego statusu. Tym bardziej interesujące wydawało nam się pytanie o to, jakie teksty i jakich autorów trzeba znać, jeśli chce się badać retorykę. Dla części respondentów odpowiedź na to pytanie jest wynikiem ich uniwersyteckich studiów retorycznych i programów zajęć, które prowadzą. Dla innych jest to efekt indywidualnych poszukiwań, często na pograniczu dyscyplin. Punktem wyjścia była zaproponowana przez nas lista nazwisk, która została skonstruowana na bazie hasła „retoryka” opracowanego w różnych wersjach językowych Wikipedii. Wybrałyśmy najczęściej powtarzające się nazwiska. Od razu zakładałyśmy, że nie będzie to lista satysfakcjonująca wszystkich, wiedziałyśmy, że będzie miała wiele braków. Szukałyśmy jednak w miarę obiektywnego źródła, choć zdajemy sobie sprawę, że już sam wybór języków (sięgałyśmy jedynie do haseł przygotowywanych w alfabecie łacińskim) uprzywilejowywał perspektywę europejską. Traktowałyśmy tę listę jako punkt wyjścia, zaraz w następnym pytaniu prosząc o niezbędne – zdaniem respondentów – jej uzupełnienia.

Bezapelacyjnym „zwycięzcą” został Arystoteles, blisko 93% badanych wskazało, że znajomość jego prac jest niezbędna. Inni starożytni autorzy to Ciceron i Kwintyliusz (65,5%), Platon (blisko 62%) oraz Izokrates (60%). Wśród współczesnych teoretyków Kenneth Burke uzyskał 65,5% wskazań. Oprócz niego

jedynie trzy osoby: Chaïm Perelman (60%), Lucie Olbrecht-Tyteca (54,5%) oraz Stephen Toulmin (50,9%) zostały wybrane przez przynajmniej połowę respondentów. Źródła inspiracji, jeśli chodzi o współczesne teorie, są zatem znacznie bardziej zróżnicowane.

Pierwszą grupę uzupełnień stanowiły nazwiska myślicieli, filozofów i twórców starożytnych i nowożytnych, takich jak: Anaksymenes z Lampsakos, Prodikos, Tacyt, Safona, Aspazja, Protagoras, Gorgiasz, Nagardżuna, Al-Farabi, Tomasz z Akwinu, Boecjusz, Christine de Pisan, Francis Bacon, Giambattista Vico czy Richard Whately i Thomas DeQuincey. Jak widać, trudno listę tę uznać za spójną i wyczerpującą, jest ona jednak dobrą wskazówką co do tego, z jak zróżnicowanych źródeł historycznych korzystają badacze i jak odmienne mogą być ich zasoby kulturowe. Jeszcze wyraźniejsze jest to w przypadku nazwisk współczesnych.

Respondenci zaproponowali ich ponad 120. Wśród tych, które powtarzały się kilkakrotnie, a zatem można je traktować jako źródła rozpoznawalne ponadlokalnie, znajdują się (kolejność alfabetyczna): Gloria Anzaldúa, Barbara Biesecker, Lloyd F. Bitzer, Frans H. van Eemeren, Walter Fisher, Cheryl Glenn, Leo Groarke, Debra Hawhee, Kathleen Hall Jamieson, George A. Kennedy, Jens Kjeldsen, LuMing Mao, Carolyn Miller, James M. Murphy, John Durham Peters, Krista Ratcliffe, Lisa Villadsen, Victor Vitanza, Douglas Walton. Wybór ten wskazuje kilka ważnych nurtów badań: próbę dookreślenia warunków, w jakich prowadzona jest współcześnie komunikacja perswazyjna i form, jakie ona przybiera; docenienie feministycznego i pozaeuropejskiego punktu widzenia; integracja retoryki i studiów nad argumentacją.

Kolejnym celem ankiety było sprawdzenie, czy badacze retoryki stykają się z nowymi zjawiskami komunikacyjnymi, których zrozumienie i analiza wymaga ich zdaniem nowych perspektyw teoretycznych. Większość badanych wskazywała retorykę wizualną i cyfrową jako wyzwanie, ale nie wszyscy uważali, że potrzebne są nowe teorie, dominowało raczej przekonanie, że zjawiska komunikacyjne online zmuszają do ponownej refleksji nad pewnymi pojęciami, narzędziami, definicjami, chodzi jednak raczej o dostosowanie już sprawdzonych teorii niż tworzenie nowych.

Pojawiły się odpowiedzi, że dotychczasowe teorie retoryczne nie w pełni opisują i wyjaśniają niektóre aspekty komunikacji masowej online (np. masowe kursy online – MOOC, webinaria, konferencje online), trudności sprawiają także pewne gatunki w mediach cyfrowych, oderwanie komunikacji od konkretnej przestrzeni (*de-spatialization*). Respondenci zwracali uwagę, że w tym wypadku pomocne mogłyby być prace socjologiczne dotyczące społeczności cyfrowych, podobnie jak w refleksji nad argumentacją cenne wydaje się sięgnięcie do logiki nieformalnej i pragmadialektyki. Te spostrzeżenia powiązane były także z przekonaniem,

że współcześnie trudno mówić o teorii „czysto” retorycznej, zazwyczaj jest ona bowiem powiązana z ustaleniami z zakresu językoznawstwa, nauk społecznych (np. konstruktywizmu) czy filozofii.

Wśród tematów zaś, które uznawane są za interesujące, ale jeszcze niewystarczająco zbadane z perspektywy retorycznej, respondenci wymieniali wątki związane z post- i dekolonializmem oraz sposobami interpretowania nowoczesności, komunikacją negującą odwołanie się do argumentacji naukowej, wyzwania związane ze sztuczną inteligencją i algorytmizacją komunikacji cyfrowej, komunikacją międzykulturową i wielojęzyczną, nowym materializmem i komunikacją postantropocentryczną (*non-human communication*). Istotne są także zagadnienia dotyczące multimodalności.

Czy powstały w ostatnich latach/dekadach nowe teorie retoryczne? Czy współczesne zjawiska w komunikacji społecznej wymagają nowego teoretycznego opracowania? Która z istniejących teorii retorycznych cieszy się największą popularnością? Która wydaje się nie być wystarczająco doceniana? Stawiając powyższe pytania w drugiej części naszego badania, zaprosiliśmy do dyskusji wybitnych naukowców i ekspertów retoryki na świecie, osoby, które z racji zajmowanych stanowisk i pełnionych funkcji na uczelniach, w instytucjach, towarzystwach naukowych, redakcjach czasopism i wydawnictwach mają wyjątkową orientację w bieżącym stanie badań i wynikach dyskusji naukowych na temat retoryki. Jest nam niezmiernie miło, że na to zaproszenie odpowiedziały profesor Sonja Foss, wykładowczyni na Wydziale Komunikacji, University of Colorado, Denver, i profesor Karen A. Foss, wykładowczyni na Wydziale Komunikacji i Dziennikarstwa, University of New Mexico, amerykańskie badaczki współczesnych teorii i krytyki retorycznej; profesor Kendall R. Phillips, amerykański badacz pamięci kolektywnej, filmu i kultury popularnej, wykładowca na Wydziale Komunikacji i Studiów Retorycznych, Syracuse University, New York i były przewodniczący Rhetoric Society of America; francuski filolog, językoznawca i teoretyk argumentacji, profesor Christian Plantin, wykładowca na Wydziale Nauk Humanistycznych i Społecznych, Université de Lyon i honorowy dyrektor ds. badań naukowych w Narodowym Centrum Badań Naukowych; profesor Marc van der Poel, holenderski badacz tekstów łacińskich i historii retoryki, przewodniczący International Society of the History of Rhetoric i wykładowca na Wydziale Historii, Historii Sztuki i Klasyki, Radboud Universiteit Nijmegen; oraz profesor Alejandra Vitale, argentyńska specjalistka w zakresie analizy argentyńskiego dyskursu politycznego i retoryki zamachów stanu w Ameryce Południowej, wykładowczyni Universidad de Buenos Aires i była przewodnicząca Latin American Association of Rhetoric i Argentine Association of Rhetoric.

Zapytani o nowe teorie, badacze odnieśli się do koncepcji, które adaptują teorię starożytnej retoryki do współczesnych wyzwań w komunikacji społecznej, za przykład podając model „the Stock Issues”, nową retorykę Chaïma Perelmana i Lucie Olbrechts-Tyteki i teorie etosu Dominique Maingueneau i Ruth Amossy. Zwrócili uwagę na odejście w badaniach retorycznych od teorii perswazji i argumentacji w stronę teorii zmian, które odnaleźć można szczególnie w pracach naukowców i praktyków z dziedzin psychologii, psychoterapii i studiów feministycznych, oraz na zwrot od tradycji europejskich, które uprzywilejowują głos białych mężczyzn, w kierunku spojrzeń, które uwzględniają różnorodność ras, płci, orientacji seksualnych i tożsamości. Teorie retoryczne, które podejmują próbę dekolonizacji retoryki i wychodzą ponad utrwalone podziały, są z kolei charakterystyczne dla badaczy afrofuturyzmu, studiów niepełnosprawności, tożsamości płciowej, seksualnej, kulturowej i etnicznej.

Wśród starych teorii, które są „odkrywane” na nowo, wymienione zostały prace Kennetha Burke’a i Michela Foucaulta. Z kolei do tych, które nie zostały (jeszcze) wystarczająco docenione, badacze zaliczyli feministyczne teorie retoryczne, które prezentują radykalnie odmienny sposób rozumienia, jak działa retoryka i których włączenie w kanon studiów retorycznych znacznie wzbogaciłoby zbiór narzędzi badawczych.

Pytani o trendy w badaniach, nasi rozmówcy wskazali na kilka z nich, m.in.:

- 1) teorię krytyczną, która zakłada, że każdy artefakt jest formą opresji, wskazuje i dokumentuje ucisk i transgresje jako narzędzia tych, którzy posiadają władzę i przywileje, skupia uwagę na analizie negatywnych aspektów działania;
- 2) teorię afektów, popularną szczególnie w badaniach humanistycznych, która zmienia dotychczasowy sposób myślenia o przekazie uczuć;
- 3) teorię tymczasowości, charakterystyczną dla badań interdyscyplinarnych, która proponuje - odmienne od tradycyjnego, europejskiego - pojęcie czasu jako linearnego i progresywnego;
- 4) popularność studium przypadku, które skupiając się na wybranym artefakcie, nie służy formułowaniu nowych teorii, ale wyjaśnianiu i stosowaniu retoryki;
- 5) studia retoryki prezydenckiej, uwarunkowane geograficznie;
- 6) studia pamięci kolektywnej.

Pisząc o wyzwaniach, które stoją przed współczesnymi teoretykami i praktykami retoryki, specjaliści zasugerowali opracowanie nowych podejść do badań nad komunikacją cyfrową i sieciami społecznymi. Jednym z zaleceń było, aby analizować różne rodzaje strategii retorycznych dotychczas uznawanych za skuteczne, oceniać, czy ich zastosowanie w analizowanych sytuacjach przyniosło

zamierzone efekty, a jeśli tak, to wskazać podstawy i przyczyny zachodzących zmian. W badaniach należy zaś stawiać pytania, a nie wychodzić z założenia, że retor ma realny wpływ na działanie odbiorcy. Nasi eksperci wskazali na wartość zastosowania zarówno tradycyjnych, jak i nowatorskich podejść do badań nad procesami zachodzącymi we współczesnej komunikacji, w tym do argumentacji w kulturze unieważniania, argumentacji w świecie postprawdy i nieprawdy oraz argumentacji w społeczno-polityczno-naukowych debatach. Zalecili (na nowo) poddanie dyskusji teoretycznych założeń leżących u podstaw dychotomii faktów i wartości i dychotomii „dwóch kultur”.

Obydwa badania pokazały wielowątkowość i bogactwo badań retorycznych w różnych krajach. Wykazały zgodność badaczy co do tego, że pojawianie się nowych form wypowiedzi perswazyjnych, nie pociąga za sobą automatycznie utraty wartości przez dotychczasowe teorie i narzędzia badawcze, wręcz przeciwnie – pozwala niekiedy ponownie odkryć ich uniwersalność. Wspólne wydaje się także przekonanie, że badanie współczesnej retoryki wymaga uwzględnienia i zrozumienia nowych perspektyw i sposobów rozumienia świata, uznania punktów widzenia pomijanych lub niedocenianych grup społecznych czy kultur.

Autorzy artykułów zamieszczonych w niniejszym numerze podejmują refleksję nad granicami retoryki, a także jej relacjami z innymi dyscyplinami wiedzy. Cezar Ornatowski pokazuje, jaką rolę odkrywa dziś perswazja wizualna i jak przydatne w jej analizowaniu pozostają sprawdzone narzędzia służące tworzeniu i badaniu narracji. Carleigh Davis omawia memetyczną teorię retoryczną, dowodząc, że w namyśle nad perswazją dzisiaj istotne jest nie tylko to, co i jak jest mówione, ale także w jaki sposób jest to rozpowszechniane. Jacek Grębowiec na wybranym przykładzie politycznej wypowiedzi eksploruje użyteczność łączenia perspektywy pragmatyngwistyki, retoryki i teorii dyskursu. Paweł Pawiński pokazuje zaś związki retoryki i komunikacji marketingowej, omawiając dylemat towarzyszący twórcom komunikatów, którzy muszą być jednocześnie kreatywni i wierni konwencjom.

W dziale *Varia* proponujemy trzy teksty dotyczące ważnych i aktualnych zjawisk w retoryce. Artykuł Magdaleny Bednorz to studium z zakresu retoryki cyfrowej, tekst Doroty Miller poświęcony jest retoryce multimodalnej, Emilija Radibratović, sięgając po narzędzia retoryki krytycznej i CDA, omawia zaś działania perswazyjne towarzyszące w czasie pandemii kontrowersjom wokół szczepień.

Zapraszamy także do działu *Recenzje*, gdzie wybrane monografie omawiają Estera Głuszko-Boczoń, Monika Grzelka oraz Maria Załęska. Dział sprawozdania natomiast zawiera omówienia kilku interesujących przedsięwzięć i wydarzeń naukowych pokazujących zróżnicowane formy współpracy środowisk badaczy retoryki.